

Олександр Іщук, Валерій Огороднік

МИКОЛА АРСЕНИЧ – ОРГАНІЗАТОР ТА КЕРІВНИК СЛУЖБИ БЕЗПЕКИ ОУН(Б) У 1941–1947 рр.*

*“Такого цинізму світ не бачив.
Злодійство, грабежі – це відбувається не тільки
в колоніальному СРСР, але щоб на охороні права
і честі СРСР стояли такі циніки – я цього не очікував.”*
М. Арсенич. 3 листа до Р. Шухевича, 11 січня 1947 р.

Передумови і причини виникнення спецслужби ОУН(Б)**

28 вересня 1939 р. у Москві нацистська Німеччина та Радянський Союз підписали договір “Про дружбу і кордон між СРСР і Німеччиною”, який остаточно закріпив підписаний у 23 (24) серпня 1939 р.¹ Пакт Молотова-Ріббентропа і таємний протокол про розподіл Польщі між двома політичними агресорами. Такі політичні домовленості призвели до того, що не тільки польський народ був розділений, а й етнічні українці потрапили в жорна політичних ігор Німеччини та СРСР. Радянська влада перевіреними на Великій Україні методами почала швидкий процес радянізації західних українців, які, до речі, ще не оговталися від колонізації. Від рішення сліпого репресивно-карального виконавця “волі партії” – НКВД залежало – жити українцю на рідній землі або ж бути засудженим, виселеним чи розстріляним.

Швидкий темп радянізації Західної України пояснюють підготовкою до початку війни між двома імперіалістичними союзниками – СРСР і Німеччиною. Кремлівське керівництво прагнуло перетворити західноукраїнське населення у “вірнопаданих” і слухняних громадян СРСР. Нестійкого, “контрреволюційного” або націоналістичного “елементу” влада “рад” не бачила серед “щасливого советського суспільства”. До того ж ці особи могли б завдати великого клопоту під час воєнних дій, створивши, тим самим небажану проблему для здійснення військово-політичних планів СРСР. У зв’язку з цим партійне керівництво розв’язало руки НКВД, який пришвидшеними темпами знищував західноукраїнське населення або висилав подальше від очей і кордону – у Сибір.

Керівництво ОУН, проаналізувавши ситуацію, яка склалася на українських землях у 1939-1940 рр., і розуміючи невідворотність війни між Німеччиною та СРСР, ставить перед собою завдання у майбутній війні вибороти політичну незалежність України: “Війна має свої межі і ми не можемо від них ухилитися. Вимоги, ставлені до нас союзником, будуть односторонні, бо таке є відношення існуючих реальних сил. І це відношення можна змінити в свою користь тільки шляхом самостійного організування ладу й порядку. Союзник мусить побачити і признати наш організаційний хист і зрозуміти ці наглядні користі, які він з нашої діяльності може мати. Це є реальне ставлення справи й тільки при такому ставленні справи зможемо узяти керму державного будівництва в свої руки та надати йому темпу, що відповідатиме історії нашого революційного руху та його виразника ОУН [1].

У цей же час, спираючись на політичні обіцянки Німеччини підтримати ОУН у процесі створення Української Самостійної Соборної Держави (далі УССД), керівники РП ОУН(Б) почали організаційний процес, який полягав у всебічній підготовці до державного будівництва у разі розпаду СРСР. “Є певний порядок в революційному будівництві держави, – писали укладачі інструкції становлення СБ (травень 1941 р.), – від якого не вільно відступити, якщо прагнемо будувати державу реально, а не фікціями. Порядок цей починається від зорганізування окремого від загальної збройної сили органу безпеки, що вже з першими днями революції й рівнобіжно до воєнних дій проти ворога, перейме на себе організацію ладу й безпеки. Щойно з тим моментом усі акти правно-державного порядку, зарядження [розпорядження, директиви] революційного уряду, можуть набрати реальної сили, бо є орган, що зможе силою змусити непокірливих визнати ті розпорядження та їм без решти підчинитися” [2].

Як окремий орган референтури СБ сформували в лютому 1939 р. на базі бойової та розвідувальної референтури КЕ ОУН на ЗУЗ. Її створили як необхідний контррозвідувальний орган для захисту лідерів націоналістичного підпілля від репресивної політики польських спецслужб та радянських терористів. Особливо гострим питанням про СБ стало після того, як агент НКВД П. Судоплатов убив провідника УВО-ОУН Є. Коновальця².

* Іщук О., Огороднік В. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН. — Коломия: Вік. — 196 с. — С. 49–83.

** Правопис оригіналу збережено. – Ред.

Ініціатором створення спецорганів при КЕ ОУН па ЗУЗ був М. Тураш³, а першим керівником став Б. Рибчук. Однак ефективному розвитку оунівської розвідки і контррозвідки завадив арешт 20 березня 1939 р. учасників Конгресу українського студентства, які в переважній більшості належали до КЕ ОУН па ЗУЗ та гучний судовий процес над ними. Польський суд, навіть не ставлячи спеціальної мети, засудив майже всіх осіб, причетних до спроби організації СБ, на різні терміни ув'язнення. На цьому процес розвитку СБ дещо призупинився [3].

Відновлення почалося після розпаду Польщі у вересні 1939 р. Польська поліція відкрила двері усіх в'язниць, концентраційних таборів, внаслідок чого вийшли на волю десятки провідних діячів ОУН. Іншим фактором розвитку СБ був розкол ОУН на дві фракції. До формування бандерівської СБ приєдналися фахові працівники спецструктур колишньої єдиної ОУН, яких називали "сімкою", – М. Лебедь (голова), М. Арсенич (перший заступник), Г. Пришляк⁴ та інші [4]. Взятись до роботи, вони передусім чітко окреслили коло організаційних питань, які треба було розв'язати найближчим часом, щоб СБ ОУН(б) у майбутній незалежній державі запрацювала як годинниковий механізм. Як зазначав з цього приводу В. Кук⁵, "... з відновленням української державності Служба безпеки ОУН мала стати основою для формування національної Служби безпеки" [5].

У зв'язку з цим РП ОУН(б) поставив перед СБ низку завдань: 1) протидія діяльності агентури НКВД і Гестапо; 2) охорона провідних членів ОУН(б); 3) контроль за дотриманням конспірації; 4) підтримка внутрішньої безпеки; 5) розвідка і контррозвідка; 6) організація диверсій; 7) розслідування кримінальних злочинів, які скоїли члени ОУН(б), тощо [6].

Аби запобігти вербуванню членів ОУН(б) іншими спецслужбами, СБ вдавалася до періодичних перевірок та контролю (стеження) за кожним націоналістом. Іншим пріоритетним напрямом роботи СБ у 1940-1941 рр. стала її участь у міжфракційній боротьбі з ОУН(м). Г. Пришляк, згадуючи ті часи, говорив: "Головною ділянкою роботи в Кракові була розробка мельниківців та інших українських націоналістичних формувань як "Український Народний Козачий Рух", "Фронт національної єдності" ("Паліївці"), "Гетьманців – монархістів" на чолі з гетьманом Скоропадським" [7].

За вказівкою РП ОУН(б), усі ці націоналістичні угруповання СБ взяла під пильне око через агентурне спостереження. Запорукою успіху став фактор відкритості, оскільки деякі з них легально проводили свої збори, на які допускали сторонніх, тож СБ просто давала доручення агентурі відвідувати ці збори, все записувати і згодом інформувати СБ про прийняті рішення.

У тому разі, якщо на збори сторонніх осіб не допускали, СБ намагалася віднайти агентуру з числа учасників політичних груп або скерувати своїх людей із завданням вступити до організації і працювати на СБ.

Крім націоналістичних угруповань, СБ стежило й за німецьким полковником А. Бізанцом⁶, який був посередником між німцями й українськими емігрантськими колами. Через агентуру його секретаріат РП ОУН(б) був інформований, хто з українців звертається до Бізанца, з якими проханнями, і як він на них реагує [8].

С. Арсенич, згадуючи про ті дні, стверджував, що йому в 1940 р. та на початку 1941 р. кілька разів доводилося бути присутнім у робочому кабінеті брата, де він проводив співбесіди та допитував осіб, що прибули з території СРСР: "Микола на допитах особливо ретельно цікавився питаннями роботи Радянської розвідки, НКВД, Особих отделов, міліції і якими методами вони ведуть боротьбу з націоналістичним підпіллям на території Західних областей України" [9]. Дані свідчення доповнює В. Кук: "Микола у 1940 р. займався справою агента НКВД Я. Горбового⁷. Підслідний дуже швидко зізнався та про все розповів. М. Арсенич з його слів написав детальний протокол, особливо увагу звертаючи на методи агентурної роботи [10]. Можна припустити, що саме аналіз отриманої оперативної-слідчої інформації лягав в основу інструкційних планів побудови СБ ОУН(б), підготовки лекційних рефератів, у яких було детально проаналізовано загальну картину діяльності радянської агентури, що дозволяло виробляти власну методику боротьби з нею.

У березні 1941 р. С. Бандера, перед проведенням II Великого Збору ОУН(б) провів кадрову перестановку. М. Лебедя, звільнивши з посади керівника СБ, введено до керівного складу РП ОУН(б) першим заступником голови Проводу, М. Арсенича призначено на його місце керівником СБ РП ОУН(б). 1945 р. під час допиту у внутрішній в'язниці КГБ м. Києва О. Луцький таку ротацію кадрів пояснював так: "Вважаю, що Бандера призначив Арсенича на цю посаду не випадково, тому що, спостерігаючи за ним не один рік, я й інші активні діячі ОУН переконалися в тім, що Арсенич націоналіст до фанатизму, винятково непримиренний з ворогами ОУН і зрадниками [11]. Своїми заступниками Арсенич залишив провідних і перевірених фахівців СБ – І. Равлика, П. Федоріва⁸ та В. Турковського [12].

Навесні 1941 р. ОУН(б) проводила II Великий Збір, учасником якого був і М. Арсенич. На засіданні підбили підсумки організаційної роботи та затвердили плани приготування до повстання в Україні. Відзначили й М. Арсенича та його колег по СБ за організаційну і вишкільну роботу [13]. Як підсумок усі думки, плани та рішення щодо СБ перенесли на папір, видавши у травні 1941 р. всеохопну інструкцію "Боротьба й діяльність ОУН під час війни" з окремим параграфом, присвяченим участі СБ у процесі створення УССД: "Служба безпеки – це другий важливий державний сектор, що його ОУН мусить, по зможі, як найсильніше опанувати" [14].

Починаючи від березня 1941 р., під керуванням М. Арсенича розпочався процес створення мережі територіальних органів СБ. Він проходив за відпрацьованими формами і методами розвідувальної та контррозвідувальної діяльності, які завдяки дипломатичній політиці М. Арсенича серед членів Проводу ОУН(б) не зазнавали контролю регіональних провідників. За словами провідного діяча СБ С. Мудрика-Мечника, М. Арсенич опрацьовував схему будови референтури СБ і плани роботи за зразком провідних державних спецслужб, пристосованих до вимог націоналістичної підпільної боротьби [15]. Центральною фігурою СБ завжди був референт на рівні куца, району та області. До складу кожної районної СБ входила боївка із 7-8 осіб. Офіційною датою остаточного оформлення, точніше, відновлення, СБ можна вважати краківську конференцію ОУН під проводом С. Бандери, яка проходила 10 лютого 1940 р.

Початок радянсько-німецької війни – повернення М. Арсенича в Україну

“Лихо тільки в тім, що в низах багато людей були арештовані, якщо не тепер, то в минулій окупації. Якщо був арештований не він, то його гарний друг, що згодом загинув у боротьбі з більшовиками. Таких людей тисячі”

М. Арсенич. 3 листа до Р. Шухевича, 11 січня 1947 р.

З початком німецько-радянської війни і просуванням Вермахту на Схід провідники націоналістичного руху, серед яких був і М. Арсенич, повертаються на рідну землю – в Україну. Осівши у м. Львові, М. Арсенич розпочав процес виконання поставлених організаційних завдань, затверджених на ІІ ВЗ ОУН(б), щодо становлення і розбудови СБ в УССД. Першим кроком на цьому шляху стало проголошення 30 червня 1941 р. Акту відновлення Української Держави з балкону будинку “Просвіти” на Ринковій площі у Львові, що його здійснив Я. Стецько.

Після декларування Акту СБ продовжила розпочатий ще в Польщі процес залучення до похідних груп есбістів організаторів, які за німецькими військовими частинами просувалися територією України і в зайнятих німцями містах і селах створювали власні органи СБ [16]. Ось як описує цю роботу Г. Пришляк; “У липні 1941 р., згідно надісланого розпорядження, я виїхав у м. Львів, з’явився на вул. Руську, 20 до “Свободи” [О. Карачевського], він мене направив у розпорядження І. Равлика, який займав у той час посаду керівника СБ. За розпорядженням Равлика, я прийняв справи СБ, а коли Равлик був переведений на іншу роботу, то мене Лебедь призначив керівником СБ [Львівського] Крайового проводу.

До моменту мого приїзду у Львів, серед українських націоналістів різних течій і напрямків йшла боротьба за збільшення кількості своїх членів, за панівний вплив на авторитет серед німців, за допомогою яких націоналісти сподівалися прийти до влади.

З цієї метою майже кожне націоналістичне угруповання виділяло бригади своїх представників і посилало їх слідом за фронтом з агітаційними завданнями і з метою узяття під свій вплив націоналістичний елемент¹⁰ на окупованій німцями території – Східних областей України” [17].

Широкий розмах державотворчих дій зумовив і той фактор, що в перші дні війни, окупувавши Львівську обл., німецька влада з прихильністю ставилася до націоналістів. Деякі районні провідники ОУН(б) легалізувалися, а обласні референти до певної міри послабили конспірацію. Згодом німці використали це послаблення проти бандерівського керівного активу.

Шефові СБ для випробування його можливостей Провід ОУН(б) доручив власними силами забезпечити порядок у ситуації військового хаосу в новоствореній державі. Першим його кроком стала структуризація СБ і створення “Української Народної Міліції” (УНМ). Для активнішої діяльності планували створити розгалужену систему відділів: розвідувально-слідчий, кримінальний та порядковий (контроль за вуличним рухом, ринками, роботою пожежних і санітарних служб) [18]. Чисельність кожного з них не перевищувала 100 міліціонерів у місті, області, повіті й 30–50 – у районі [19]. Перші свідчення про організацію на місцевому рівні УНМ містяться в повідомленнях похідних груп ОУН(б) із прикордонних районів Львівської та Дрогобицької областей, датованих 25-м червня 1941 р. [20]. Від червня до липня 1941 р. мережу військових відділів міліції створено в Галичині, на Волині, Поліссі, в частині Правобережжя та на Буковині [21].

Організаційні зусилля призвели до того, що окупаційна німецька влада, не бажаючи мати неконтрольованої озброєної військової сили, яку вона вбачала в УНМ, провела арешти керівників ОУН(б). 5 липня в Кракові арештували С. Бандеру, 9 липня у Львові – прем’єр-міністра Я. Стецька та деяких міністрів з його уряду Українського державного правління, який сформували після проголошення Акту 30 червня 1941 р. Усіх їх вивезли до Берліна. С. Бандеру першим викликали на допит, але він відкинув усі вимоги фашистів. Лідер ОУН(б) рішуче відмовився відкликати Акт 30 червня. За це його ув’язнили в німецькому концтаборі, де він пробув, не зламавшись морально і психічно, майже до кінця війни.

1 серпня 1941 р. офіційним наказом німецька окупаційна влада приєднала Галичину до Генерального Губернаторства, тим самим закінчивши гру з націоналістами в будівництво “Самостійної держави – України” [22].

Після арешту С. Бандери керівником ОУН(б) став М. Лебедь, а повноцінні функції керівника СБ перебрав на себе М. Арсенич [23]. Г. Пришляк, як близька до керівництва ОУН(б) людина, так пояснював кадрові зміни: “М. Лебедь восени 1941 р. особисто повідомив мені (в той час я був керівником СБ Львівського Крайового проводу ОУН), щоб робочий зв'язок я підтримував лише з Арсеничем” [24].

Наприкінці вересня – на початку жовтня 1941 р. у с. Сороки (біля Львова) відбулася Перша конференція керівного складу ОУН(б), на яку прибули 10-15 провідників, серед них був і шеф СБ М. Арсенич. За спогадами М. Лебеда, М. Степаняка та Г. Пришляка, конференція дійшла згоди, що відмова німців від своїх політичних обіцянок про допомогу українським націоналістам створити Самостійну Україну є фактичною політичною зрадою. Однак з огляду на слабкість ОУН(б) порівняно з німецькою владою ніяких заходів і виступів, які б загострили взаємини з німцями, вирішили не проводити. Конференція ухвалила перевести більшу частину кадрів у глибоке підпілля; ліквідувати всі легально утворені допоміжні організації, натомість скерувати нерозконспірованих підготовлених підпільників в мережу адміністративних, громадських і культурно-освітніх підконтрольних Німеччині установ і проводити антинімецьку пропаганду серед українського населення, тим самим об'єднуючи його навколо ОУН(б); готувати військові кадри та збирати зброю [25]. Ці постанови мали на меті зберегти сили для подальшої політичної боротьби за УССД.

Однак незважаючи на вищеписані рішення Проводу, кількість антинімецьких акцій ОУН(б) зростала. Це було пов'язано з репресіями, які чинили німці, і природним бажанням як ОУН(б), так і населення дати їм відсіч.

За словами Г. Пришляка, на засіданні про СБ нічого не говорили, “оскільки СБ в цей період ще не мала авторитету у зв'язку з маловажливістю проведеної роботи” [26]. Свідчення Г. Пришляка не є безпідставними, однак вони трохи применшені для органів НКГБ. Так, у червні-жовтні 1941 р. СБ займалася не наглядом-слідчими діями, а організацією, підбором відповідних кадрів та їхнім вишколом, що дозволило наприкінці 1941 р. створити два обласні СБ й укомплектувати майже кожне регіональне СБ (надрайонні, районні) [27].

Зовсім інші для СБ часи настали з поверненням ОУН(б) до конспіративно-підпільної боротьби. У грудні 1941 р. М. Арсенича, як шефа референтури СБ, ввели до складу Проводу ОУН(б) та Головної ради ОУН(б) [28]. Тоді ж завдяки організаційним здібностям і наполегливій роботі М. Арсенича поступово розширився та вдосконалився контррозвідувальний апарат обласних, надрайонних і районних референтур СБ. Для продуктивної діяльності та щоб уникати дублювання в роботі М. Арсенич запропонував таку їхню структуру (за відділами):

- 1) Розвідувальний;
- 2) Оперативно-слідчий [29].

Г. Пришляк стверджував, що цю роботу було виконано, і СБ запрацювала як годинниковий механізм. Отримана інформація стікалась до обласних референтів СБ, вони щомісяця упорядковували її і звітували перед Крайовим референтом, він, своєю чергою, надсилав інформацію до М. Арсенича й одночасно інструктував низових референтів на підставі отриманих від них звітів [30]. Зустрічі референтів СБ нижчих ланок з Арсеничем проходили на вулицях Львова або на конспіративних львівських квартирах. Г. Пришляк так описував такі міні-наради: “... кожного місяця під час зустрічей я передавав Арсеничу зведені місячні звіти за всю роботу СБ Львівського Крайового проводу ОУН і отримував від нього подальші інструкції і вказівки” [31].

На початку 1942 р. запрацював й оперативно-слідчий апарат, оскільки активізувалася ворожа агентура. Чудово розуміючи наслідки агентурного проникнення й розкладу зсередини ОУН(б), Провід ставить перед М. Арсеничем і СБ чіткіші напрями оперативно-розшукової роботи: виявлення агентури радянських спецслужб, що залишилися на окупованій території; контррозвідувальна протидія репресіям німецької окупаційної влади проти націоналістичного підпілля; робота з нейтралізації осередків ОУН(м); стеження за польським націоналістичним підпіллям; контроль за середовищем ОУН(б) [32].

Відповідно до цих завдань Арсенич доручив низовим керівникам СБ займатися розслідуванням справ, заведених на членів ОУН(б), виявлених агентів із числа оунівців, а керівникам Крайових та обласних референтур періодично виїжджати на периферію для контролю за роботою підлеглих [33].

Добре розуміючи принцип “хто володіє інформацією – володіє світом”, М. Арсенич приблизно у середині 1942 р. встановив чіткий порядок звітування. Кожний референт СБ два рази на місяць подавав звіт вищому референтові про зібрані розвідувально-контррозвідувальні дані, інформацію про роботу підлеглих, політичні настрої оунівців та їхні зв'язки [34].

Незважаючи на обтяження організаційною роботою щодо вдосконалення СБ, 1942 р. М. Арсенич знаходив час неодноразово відвідувати й рідний дім та зустрічатися з друзями дитинства. Один з них, що згодом мав радянський агентурний псевдонім “МВ”, у 1954 р. свідчив: “М. Арсенич будучи в селі постійно заходив до мене, у зв'язку з тим, що я в той час підтримував погляди ОУН-мельниківського

напрямку, Арсенич намагався схилити мене на сторону ОУН-бандерівців” [35]. Останній раз М. Арсенич бачив рідний дім у 1943 р., – на похороні свого батька.

1942 р. М. Арсенич влаштував й особисте життя. Г. Гунька, яка вже довгий час працювала його особистим секретарем, стає не тільки помічником у роботі, а й дружиною та опорою у важкому і небезпечному підпільному житті.

Зовсім інші часи настають для ОУН(б) із середини 1943 р. Поразки Вермахту на німецько-радянських фронтах, пожвавлення активності радянської агентури та партизанського руху свідчили про невідворотність повернення радянської влади в Україну. У такій ситуації Провід ОУН(б) ставить перед СБ завдання виробити нову тактику боротьби. І М. Арсенич її знайшов, подавши пропозицію збільшити особовий склад боївок СБ (БСБ), які після затвердження пропозиції, крім охоронної і поліційної роботи, почали виконувати бойові й терористичні акції. Причиною цього стало рішення Проводу про перехід від масштабних бойових дій (наступальних) до менших і локальних (оборонних). Цілком зрозуміло, що в цій складній військовій ситуації наголос робили на створенні при кожній референтурі СБ 2-3 БСБ, які, за влучним висловом А. Кентія, мали б зайняти останній рубіж оборони позицій визвольного руху [36].

Мобілізаційний потенціал вбачали у Волинській і Рівненській областях. Можливо, саме тому в лютому 1943 р. з Галичини у район Завидівських лісів передислокувався Головний Штаб ОУН(б) на чолі з урядуючим провідником М. Лебедем і керівником СБ М. Арсеничем.

В. Кук, такий переїзд пояснював так: “Арсенич був посланий Проводом па Волинь. А на Волині вже було повно тих агентів російських, яких нам засилали і з партизан, і з других місць. Йому пришлося розробляти всю агентуру, формувати всі структури [37].

Згодом одна частина штабу під керуванням М. Арсенича переїхала в с. Великий Стидин на Костопільщині (Рівненська обл.), а інша – під керуванням Р. Волошина¹¹ – передислокувалася у с. Вовчак Турійського р-ну (Волинська обл.).

Таким чином, на території Волинської і Рівненської обл. зосередилася значна частина керівних кадрів, які організовували роботу СБ, ОУН(б) і УПА [38].

На новому місці Арсенич застав ситуацію, яку згодом пояснював В. Кук: “Там ми побачили, що роблять большевики, як треба вишкіл вести, як треба підготовлятися. Діставали ті інструкції НКВД, як вони то роблять, і використовували їх у повну силу [39]. Не втрачаючи часу, Арсенич розпочав інтенсивну організаційну і навчально-виховну роботу із власним особовим складом.

Від 21 до 25 серпня 1943 р. у с. Слобода Золота Козівського р-ну Тернопільської обл. проходив III Надзвичайний великий збір (НВЗ) ОУН(б). У його роботі серед інших провідних членів взяв участь і М. Арсенич [40].

Результатом зібрання стало затвердження Р. Шухевича¹² Головою Бюро Проводу ОУН(б) та прийняття низки нових програмових і партійних постанов. Необхідність таких змін була зумовлена новими політичними реаліями. ОУН(б) перетворилася на масову політичну організацію. До визвольного руху було залучено десятки тисяч людей, погляди багатьох із них не збігалися з ідеями інтегрального націоналізму, і ці настрої треба було враховувати.

Збір також підтвердив, що головно метою ОУН(б) було, є і буде створення Української Самостійної Соборної Держави (УССД) з політичним устроєм, побудованим на демократичних засадах, спираючись на соціальну справедливість. Земля мала стати власністю селян. Важку промисловість і транспорт планувалося націоналізувати. За робітниками визнавалося право брати участь в управлінні заводами і фабриками. Було гарантовано право на 8-годинний робочий день, справедливу оплату праці, вільний вибір професії, свободу профспілок, слова, думки, переконань, рівність у правах усіх громадян, у тому числі національних меншин.

Через референтури пропаганди ОУН(б) розгорнула роз’яснювальну роботу серед населення, аби донести до нього зміст програмових документів, прийнятих на III НВЗ ОУН(б). За суттю це була програма революційно-демократичних перетворень. Вона здобула підтримку серед населення західних земель України. Чисельність збройних відділів УПА швидко зростала, вдосконалилась і її структура. Завдяки широкій та ефективній підпільній мережі ОУН(б) УПА розрослась у велику, добре організовану партизанську армію, яка встановила контроль над значними територіями Полісся, Волині та Галичини. Саме наприкінці 1943 р. – у першій половині 1944 р. УПА досягла апогею своєї сили [41].

Паралельно з розвитком УПА і ОУН(б) під керуванням М. Арсенича розширювалась і мережа територіальних органів СБ. За словами заарештованого органами НКВД члена Проводу ОУН(б) та командира УПА-“Захід” О. Луцького, завдяки домовленостям Арсенича з керівництвом ОУН(б) на ЗУЗ референтури СБ були невідконтрольні регіональним провідникам і перебували в безпосередньому підпорядкуванні лише референтів СБ ОУН(б). Інший працівник СБ – С. Мудрик-Мечник – говорив про те, що завдяки наполегливій праці М. Арсенича до кінця 1943 р. було опрацьовано схему структури референтур СБ і план їхньої роботи в боротьбі з Німеччиною та СРСР, який не поступався планам і структурам державних таємних служб, достосованих до вимог підпільної боротьби [42].

Найкраще змальював під час допиту (9 червня 1954 р.) організаційну структуру СБ етапом на 1943-1944 рр. останній головнокомандувач УПА В. Кук. Він стверджував, що кожна референтура СБ

складалася з референта СБ, слідчих (2-3), бойовиків СБ (10-20) й архіваріуса, що здійснював облік документів референтур СБ. У складі референтури СБ ОУН(б) було 3 слідчих. Референтури СБ діяли у складі крайових, окружних, надрайонних і районних проводів ОУН(б). Нижче від районного, у кожній кушовій ОУН(б), був інформатор, який виконував функції нижчої ланки референтури СБ в системі ОУН(б). Керування і координацію діяльності Крайових референтур СБ здійснювала референтура СБ ОУН(б), а нижчі ланки СБ керували діяльністю по своїй лінії на території, де діяла крайова ОУН(б) [43].

Робочі будні референтури СБ ОУН(б) і її керівника М. Арсенича (середина – кінець 1943 р.) з виконання завдань III НВЗ ОУН(б) минали на околицях сіл Потік-Жуків-Бишки (Козівський-Бережанський р-ни Тернопільської обл.) та в прилеглих до них лісах [44].

Організаційна і контррозвідувальна робота у зв'язку з поверненням радянської влади на територію Західної України

“На мій погляд, у найближчому майбутньому часі ми повинні всю нашу політику, усю нашу роботу, якнайшвидше перебудувати відповідно до вимог ведення зтяжної боротьби в мирний час”

М. Арсенич. З листа до Р. Шухевича, 11 січня 1947 р.

Наближення німецько-радянського фронту до Карпат наприкінці 1943 р., посилення діяльності радянської агентури і партизанських загонів, активність німецьких спецслужб у поновленні співпраці й утворенні нового союзу, який мав би за мету спільну боротьбу Німеччини й ОУН(б) проти СРСР все більше ставили М. Арсенича перед фактом повернення радянської влади на територію ЗУЗ.

Проведена попередня організаційна робота дозволяла йому бути обізнаним у всіх справах і бачити недоліки та прогалини в роботі СБ. Г. Пришляк, згадуючи ситуацію в СБ у зв'язку з поверненням радянської влади, свідчив, що в периферійних організаціях готувалися до роботи в умовах радянської влади, у зв'язку з чим було складено плани реформування проводів ОУН(б), збільшено кількісний склад відділів УПА, а по лінії СБ проведено роботу з виявлення і знищення осіб, що очікували приходу радянської влади й могли видати легальних членів ОУН(б).

Саме ці обставини зумовили зростання ролі СБ як структури, яка виконує функції карального органу, контррозвідувальну та розвідувальну роботу.

Наприкінці 1943 р. у м. Бережани Тернопільської обл. М. Арсенич скликав організаційну нараду, на яку прибули референти СБ: Тернопільщини – “Максим”¹³, Станіславщини – В. Лівий – “Митар”, Перемишлянщини – “Соловій” і Дрогобиччини – мабуть, Т. Охримович – “Шишка”. Прослухавши їхні звіти, він видав нові розпорядження щодо роботи СБ у новій підрадянській дійсності” [45]. На жаль, на сьогодні не віднайдено документів, які могли детальніше розповісти, про що йшлося на цій нараді.

Варто зазначити й той факт, що до початку 1944 р. за активної участі Р. Шухевича та згідно з рішеннями III НВЗ ОУН(б) остаточно сформувалась організаційна структура ОУН(б) та УПА. До складу Бюро Проводу ОУН(б) входили: Р. Шухевич (голова), Д. Маївський¹⁴ (політреферент), Р. Волошин (політреферент КП ПЗУЗ), М. Арсенич (референт СБ), Д. Грицай¹⁵ (військовий референт), Р. Кравчук¹⁶ (Крайовий провідник ЗУЗ), Д. Клячківський¹⁷ (Крайовий провідник ПЗУЗ), В. Кук (організаційний референт), П. Дужий¹⁸ (референт пропаганди) та ін. [46].

Членство М. Арсенича в Бюро Проводу мало для СБ й інший бік медалі. Саме в цей час, за словами О. Луцького, Р. Шухевич намагався обмежити вплив СБ і цілковито підпорядкувати її референтури територіальним проводам ОУН(б). Шеф СБ, натомість, вбачав в СБ “організацію в організації”, котра підпорядковувалася б лише власній вертикалі та йому особисто. Проте Р. Шухевичу таки вдалося вмовити шефа СБ піти на поступки й віддати контроль за діями СБ керівникам територіальних проводів ОУН(б). Насправді домовленості діяли лише “на верхах”. Від обласних референтур СБ і нижче М. Арсенич продовжував здійснювати політику суворої централізації есбітської діяльності. А відтак низові місцеві референти СБ опинились у лещатах постійних організаційних розбіжностей та конфліктів з керівниками проводів ОУН(б). У II-й пол. 1944 р. конфлікт дійшов до апогею протистояння між М. Арсеничем і Р. Шухевичем. Ось яку позицію, зі слів О. Луцького, зайняв М. Арсенич щодо Р. Шухевича: “Знаю, що Арсенич ставився до Лебеда і Шухевича однаково, але в останній час у нього складалась стала позиція незадоволення роботою Шухевича. Арсенич вважав Р. Шухевича нетвердим, нестійким керівником, який не вміє швидко й добре орієнтуватися в оперативній ситуації [47]. Таку поведінку М. Арсенича можна пояснити його вірою у звільнення С. Бандери з німецького концтабору і повернення до керівництва ОУН(б) та особистою неприязню М. Арсенича до Р. Шухевича.

Конфлікт відігравав і позитивну роль – допоміг у вирішенні долі військового референта ОУН(б) О. Гасина¹⁹, який, всупереч наказам Р. Шухевича не контактувати з німцями, проводив переговори з

Вермахтом (літо-осінь 1944 р.). Шеф СБ, розслідуючи обставини висунутих звинувачень і провівши детальне слідство, О. Гасина звільнив. На думку Д. Веденєєва, причина звільнення полягала саме в суперечках між Р. Шухевичем і М. Арсеничем, адже позиція Арсенича стосовно контактів з Німеччиною була тотожна наказові Р. Шухевича [48].

1998 р., В. Кук згадуючи слова О. Дяківа²⁰, зазначав, що в 1944 р. Бюро Проводу ОУН(б) пропонувало Арсеничу виїхати за кордон, але він відмовився, бо вважав, що в німецьких концтаборах залишилася велика кількість полонених українських націоналістів, які невдовзі вийдуть і будуть працювати на благо здобуття незалежності України. А на українських землях мають залишитися люди, які добре володіють ситуацією в Краї [49].

Залишившись в Україні та проаналізувавши стан підпілля СБ, М. Арсенич провів кардинальні кадрові зміни. Наприклад, у січні 1944 р. за виявлення низки німецьких агентів серед працівників СБ і незадовільне виконання своїх обов'язків М. Арсенич усунув Г. Пришляка від керівництва референтурою СБ ЗУЗ. Однак наприкінці лютого 1944 р. шеф СБ викликав Пришляка до своєї криївки у с. Закомарня Краснянського р-ну (нині Буського р-ну) Львівської обл. і пояснив, що усунення пов'язане не з наявністю німецької агентури, а є тактичним процесом переформування проводу, введенням до його складу нових осіб. Така політика була зумовлена тим, що в результаті довготривалої діяльності Львівського КП ОУН(б) його керівники розконспірувалися і могли бути арештовані органами НКГБ. Крім того, Арсенич зауважив, що з наближенням радянських військ нове керівництво СБ треба конспірувати навіть від членів ОУН(б).

Г. Пришляк без роботи не залишився. Арсенич доручив йому керувати таким собі аналітичним міні-центром й заявив, що незабаром передасть усю агентуру, яка розробляла тоді польське підпілля” [50].

За свідченням вищезгаданого Г. Пришляка, у лютому-березні 1944 р. Арсенич перебував у с. Задвір'я Краснянського р-ну (нині Буський р-н Львівської обл.) та приймав звітами референтів СБ в будинку священика цього села. Ці твердження доповнює й повідомлення заступника начальника УНКГБ Львівської обл. Козлова до начальника Краснянського РО НКГБ Серьогіна (від 03. 03. 1945): “За наявними у нас даними, що заслуговують повної довіри, відома, що референт “СБ” центрального проводу ОУН “МИХАЙЛО” неодноразово відвідував священика, що мешкає до лютого 1944 року в селі Задвір'я Вашого р-ну. Зокрема, у лютому 1944 року на квартирі священика “МИХАЙЛО” в присутності голови центрального проводу ОУН КОСИЧА [П. Федорів], заслуховував доповіді працівників обласних і Крайових проводів ОУН про їхню роботу” [51].

Влітку 1944 р. Арсенич разом з керівництвом Львівського КП ОУН(б) переїздить до с. Грабівки Ново-Стрілищанського р-ну (нині Жидачівський р-н Львівської обл.) [52]. Звідти він декілька разів повертався на Волинь у с. Будераж Здолбунівського р-ну Рівненської обл. [53]. Отже, про внесок М. Арсенича до боротьби в умовах повернення радянської влади можна сказати, що в 1943-1944 рр. СБ остаточно сформувалась і була зорієнтована у двох контррозвідувальних напрямках: 1) збір даних відносно працівників радянських і партійних органів, особливо про співробітників НКВД-НКГБ і міліції (виявлення їхніх агентів, оточення, способу життя, місця проживання, час відходу й приходу на роботу, характер роботи й особисті якості); 2) збір відомостей щодо можливих шляхів впровадження в польське підпілля власної агентури для вивчення планів їхньої діяльності й виявлення керівників.

Діяльність М. Арсенича в підрадянській дійсності

Радянські оперативно-розшукові документи стверджують, що до кінця 1944 р. М. Арсенич перебував на території Волині і лише на початку 1945 р., разом з дружиною Г. Гунькою виїхав до Галичини. В. Кук, своєю чергою, згадував, що М. Арсенич ще восени 1944 р. переїхав на територію Тернопільської обл. і переховувався неподалік від Р. Шухевича (с. Августівка Бережанського р-ну Тернопільської обл.) та обговорював з ним різні організаційні питання [54]. Проте ця інформація не є достовірною. По-перше, як ми вже вище зазначали, М. Арсенич довго на одному місці не затримувався. Провівши інспекцію Волині в 1943 р., на початку 1944 р. він перейшов до ревізії Львівського КП. Можливо, наприкінці 1944 р. він і повертався на Волинь для проведення організаційних нарад, проте довго там не перебував. По-друге, твердження і радянських джерел, і спогадів В. Кука спростовується тим, що в січні 1945 р. М. Арсенич за дорученням Р. Шухевича на певний час виїздив у рогатинські ліси Івано-Франківської обл. для проведення слідчої справи над О. Луцьким. За спогадами підслідного, Арсенич не надав ніякого значення звинуваченню, яке висунув Шухевич, і поставився до Луцького цілком поблажливо. З особистих розмов з ним Луцький зрозумів, що Арсенич не вірить твердженням Шухевича і робить все на власний розсуд [55].

Про сталу присутність М. Арсенича на території Тернопільської обл. можна говорити не раніше початку лютого 1945 р. За радянськими оперативними джерелами, зафіксованим тимчасовим місцем постою Арсенича була квартира в с. Бишки Козівського р-ну Тернопільської обл. Звідти він виїжджав на 3-4 дні у с. Августівку до Шухевича [56]. Можливо, що саме в криївці Р. Шухевича

5-6 лютого 1945 р. проходила нарада Бюро Проводу ОУН(б) за участю М. Арсенича, Р. Шухевича, Д. Маївського, Р. Кравчука та ін. Наряду скликали, щоб виробити головні принципи розбудови підпілля в підрадянських умовах. На пропозицію Р. Шухевича Бюро Проводу ОУН(б) заочно очолив С. Бандера, Р. Шухевич став другим членом Бюро та провідником на ЗУЗ, Я. Стецька обрано третім членом керівного органу ОУН(б). Такі заходи зміцнили організаційну структуру та унеможливили, принаймні на деякий час, розкол між оунівцями на українських землях і за кордоном [57]. Можна припустити, що під час лютневої зустрічі 1945 р. вони обговорювали й наслідки справи О. Луцького.

Із Козівського р-ну в другій половині лютого 1945 р. М. Арсенич відходить у підготовлену криївку біля с. Рай Бережанського р-ну [58]. З нового місця М. Арсенич виходив на іншу нараду, яка відбувалася протягом шести днів у середині лютого 1945 р. біля с. Потік Бережанського р-ну. На засіданні, окрім вищезазначених провідників ОУН(б), були присутні Д. Грицай, П. Дужий і В. Кук [59].

Цікаво, що саме на Бережанщині в ніч з 28 лютого на 1 березня 1945 р. відбулася зустріч членів Проводу ОУН(б) Д. Маївського та Я. Бусела з представниками радянської влади С. Каріним-Даниленком та Хорошунном. Про результати переговорів, які виявилися безрезультатними, парламентарі доповіли Р. Шухевичу. Цілком можливо, що про хід зустрічі був поінформований і М. Арсенич.

У травні-червні 1945 р., за агентурними відомостями органів НКГБ, М. Арсенича і його охоронну “двадцятку”²¹ неодноразово фіксували в лісовому масиві між селами Лапшин і Рохмістрів Бережанського р-ну, де для шефа СБ і його охорони спорудили декілька криївок, розрахованих на 2-3 особи. Кожну з них будували з таким розрахунком, що одна група бійців не знала, де розташована інша.

За словами колишнього коменданта охоронної “двадцятки” Арсенича Е. Мартинця²², до обов’язків охоронної БСБ входило: 1) гарантувати повну безпеку під час постою доручених Проводом осіб; 2) під час маршів виставляти вартових, здійснювати охорону та проводити розвідку на території, щоб Арсенич залишився у повній безпеці в тилу Червоної армії; 3) забезпечувати провіантом доручених керівників Бюро Проводу [60].

Процедура господарського забезпечення М. Арсенича виглядала так: мешканці с. Лісники Бережанського р-ну Г. Яцишин – “Кущ” і С. Храповський – “Степ” збирали необхідні продукти та відносили їх в с. Лапшинська Колонія до селянина на ім’я Сидор, який мешкав у будинку під лісом. Сидор вночі віддавав зібране бійцям “двадцятки”, не знаючи, звідки повстанці приходили і куди йшли [61].

У червні 1945 р. М. Арсенич разом із працівником СБ ОУН(б) М. Шепетою²³ переховувався в лісі на схід від с. Рогачин Бережанського р-ну [62].

Відомо, що в липні 1945 р. Арсенич отримував кореспонденцію і звіти від Крайових та обласних референтів СБ. Після аналізу одного зі звітів СБ Львівського КП він писав до автора Г. Пришляка: “Звіт великий, але малозмістовний, було б бажано, щоб він за розміром був менше, а за змістом більше [63]. Зв’язок із М. Арсеничем – “Тригіром” Г. Пришляк підтримував через студентку Медичного університету, яка проживала у Львові за адресою вул. Пруса, 7. Реально пошту передавали на адресу: “Моряченко” для “Тригіра” [64].

У серпні 1945 р. М. Арсенич виїздив на нараду керівників Бюро Проводу ОУН(б) (рогатинські ліси Івано-Франківської обл.), яка ухвалила рішення розформувати відділи УПА рівня група-куринь і перепідпорядкувати “лісову армію” територіальним проводам ОУН(б) [65].

Крім цього, СБ була об’єднана з військовою розвідкою УПА й отримала назву “Розвідочна референтура” [66]. Від цього часу вона стала складовою частиною УПА, а очолив її С. Мудрик-Мечник. На цій же території Арсенич проводив слідство над заарештованою та випущеною органами МГБ Л. Щепанською²⁴. Після допиту, перевірки та складання детального протоколу М. Арсенич наказав звільнити Л. Щепанську та перепризначити на посаду райпровідниці с. Під’ярків Бібрського (нині Пустомитівського) р-ну Львівської обл. [67].

Разом з Р. Шухевичем, В. Куком та іншими членами Бюро Проводу ОУН(б) Арсенич брав участь у розробленні тактичних схем діяльності націоналістичного підпілля під назвами “Дажбог” (збереження провідних кадрів ОУН(б), “Орлик” (створення позицій ОУН(б) на Східній Україні) та “Олег” (програма виховання молодих кадрів для поповнення підпілля) [68].

У жовтні 1945 р., за словами Т. Гуцала²⁵, М. Арсенич виїжджав з інспекційною перевіркою на територію Скалатського надрайону, де насамперед провів кадрову ротацію СБ. Надрайонним референтом Арсенич поставив “Олексу”, а “Баяна”, який до цього виконував обов’язки надрайонного референта СБ, перевів у заступники “Олекси”. До обов’язків “Олекси”, за словами Т. Гуцала, крім поточної есбістської роботи, входило гарантування цілковитої безпеки й охорона місця, де переховувався М. Арсенич. Т. Гуцалу точне місце криївки М. Арсенича не було відоме, однак він припускав, що вона могла бути або в Новосельському, або Збаразькому р-нах, причому він точно вказував, що криївка має бути там, де оперував “Явний” [69].

Наприкінці 1945 р., за свідченнями М. Матвієнка, припинилася боротьба між ОУН(м) і ОУН(б). Останньою жертвою міжособної боротьби став М. Онуфрик – “Коник”, якого заарештували органи СБ в Рогатинському р-ні Івано-Франківської обл. Допит проводив М. Арсенич, після написан-

ня протоколу М. Онуфрика ліквідували. Загалом, за деякими підрахунками, жертвами міжусобної ворожнечі стали близько 4 тис. мельниківців, з яких майже 1,5 тис. – у 1941 р. [70].

Зиму 1945-1946 рр., за даними радянських органів НКГБ, М. Арсенич разом з “двадцяткою” перебував у підготовленій для нього криївці на схід від с. Урмань Бережанського р-ну. У січні 1946 р. шеф СБ змінив постій і переїхав у с. Булька Бережанського р-ну [71].

Постійні зміни місць постую не впливали на роботу СБ. Зв'язок з підлеглими Арсенич тримав через особисте листування. 18 березня 1946 р. у лісовому масиві між селами Куропатники та Баранівка Бережанського р-ну під час чекістської операції загинув заступник Арсенича “Ромко” і два бойовики “двадцятки” – “Вір” і “Жук”. У “Ромка” чекісти вилучили лист до “Михайла” (М. Арсенича), у якому він висловлює своє невдоволення роботою і поведінкою нового командира “двадцятки” – “Клима” [72].

Окрім цього, за згадками О. Перуна – “Сяна”, у квітні 1946 р. М. Арсенич разом з “Данилом”²⁶ їздив на Буковину, де брав безпосередню участь в операції під кодовою назвою “Тінь” [73].

Ще одна нарада за участі М. Арсенича і керівників ОУН(б) проходила у другій половині травня 1946 р. у лісовому масиві між селами Стратину (Рогатинський р-н Івано-Франківської обл.) і Нараїв (Бережанський р-н Тернопільської обл.) [74].

Можливо, саме під час цієї наради М. Арсенич ділився з В. Куком інформацією щодо спроб агентурного проникнення органів МГБ у повстанське середовище. Пізніше В. Кук на допиті 24 вересня 1954 р. давав свідчення, що “Михайло” розповідав йому про повстанців “Олега” і “Наливайка”, щодо яких він встановив, що вони є агентами МГБ, а також надав В. Куку перевірену інформацію про розробку зв'язкової Р. Шухевича С. Галушки – “Марійки”, “Наталки”²⁷. Підозра головного есбіста ОУН(б) впала на неї після ліквідації органами МГБ двох крийвок Р. Шухевича. Проводячи перевірку, М. Арсенич дійшов висновку, що все вказує на причетність С. Галушки до цієї справи [75].

У листі начальника 1-го управління МГБ УРСР полковника Погребного (27 лютого 1947 р.), надісланому до начальника управління ББ МГБ УРСР полковника Сараєва, зазначено, що контроль листування “Дона” і керівника СБ ОУН(б) М. Арсенича свідчить: спроба СБ організувати мережу розвідки на території Радянської України не призвела до позитивних результатів. Крім цього, радянська агентура доповідала, що Арсеничу разом з “Доном” вдруге було запропоновано виїхати за кордон. Арсенич погодився лише на пропозицію виїхати до Мюнхена, зустрітися, переговорити з С. Бандерою та повернутися назад в Україну. Проте, за невідомих агентурі обставин, у визначений час відходу за кордон Арсенич до “Дона” не з'явився [76].

Оскільки офіційне листування між провідниками ОУН(б) від кінця 1945 р. починає відігравати роль наказової, інструкційної та звітної документації, влітку 1946 р. М. Арсенич отримав низку звітних листів від референта СБ й одночасно провідника ОУН(б) на ПЗУЗ М. Козака. Автор, описуючи важливі організаційні проблеми, подав інформацію і про поточні есбістські справи. Зокрема, М. Козак писав: “Всі оригінальні документи згідно з Вашою вимогою буду висилати до Вас”. Окрім цього, подано кадрові втрати та оперативні відомості про посилення агентурної діяльності органів НКГБ: “По зимовому нажимі 1945/1946 рр. в якому організація на ПЗУЗ понесла великі втрати провідних людей і як дотепер знова потерпіла найбільше референтура СБ. Я взагалі не роблю Вам великих надій, що зможу з тими кадрами, які залишилися, успішно повести боротьбу з агентурою, яка в терені “Одеса” набрала великих розмірів, а властиво перебрала організацію в свої руки”. З усього наведеного вище видно, що М. Арсенич тримав постійно руку на пульсі роботи СБ [77].

У відповідь Арсенич відправив розгорнутий лист, у якому відповів на поставлені запитання, привітавши М. Козака з нагородою – “Золотим Хрестом заслуги”, водночас висловив низку зауважень та подав вказівки для покращення організаційної роботи [78]. Для контролю за територією ПЗУЗ М. Арсенич наказав М. Козакові підготувати й вислати новий перелік територіально-адміністративного поділу, склад МВД та МГБ з Волинської і Рівненської обл. [79].

1946 р. за вагомий внесок у розвиток СБ і боротьбу за створення УССД рішенням УГВР М. Арсенича було нагороджено Золотим Хрестом заслуги [80].

У січні 1947 р. шеф СБ розпорядився про негайну реорганізацію підпілля і легалізацію повстанців. Такий вчинок Арсенича частково пояснюють його думки, висловлені в останньому аналітично-рекомендаційному листі, надісланому до Р. Шухевича 11 січня 1947 р.: “На мою думку, у найближчому часі ми повинні всю нашу політику, всю нашу роботу якнайшвидше змінити відповідно до вимог ведення затишної боротьби в мирний час.

У боротьбі з більшовицькими загарбниками з 1944 р. ми увесь час перебуваємо у відступі. Для того, щоб думати про наступ, ми повинні якомога швидше реорганізувати свої думки, пристосовуючи свою тактику проти наступаючого противника.

Найбільш сильно ворог наступає на нас конспіративною армією-агентурою, й на цій ділянці у нас найбільше невдач.

В окремих незначних сутичках гине велика кількість рядового й низового керівного складу організації, так що ми незабаром відчуємо неприємну недостачу цих кадрів, якщо й далі буде продовжуватися таке положення.

Нічого не зуміє зробити купка збережених керівників, якщо буде не вистачати ідейних і інтелігентних виконавців.

По-моєму, ми тепер не в силах наступати й це тепер недоцільно. Що з того, що ми своєю пропагандою тепер піднімаємо народи Сходу, якщо ми не маємо сил піти й там формувати народи в ряди революції. Це використовує тільки ворог, що ще сильніше агентурою приборе всіх і все у свої руки. Після кожного спалаху й невдачі наступу, як правило наступає депресія або, щонайменше, байдужність, що негативно у наслідку відбивається на психіці людей. Схід можна завоювати двома способами: більшим зрушенням і спокійним невидимим просочуванням. Для першого – немає внутрішніх більшовистсько-державних обставин, немає наших власних можливостей. На друге – можна знайти можливості, якщо організуємося. Сьогодні нам не потрібно шукати можливостей, хоча-би вони й безповоротно зникали, хоча-би вони становили дуже вигідний ґрунт для нашої боротьби.

Поляки дотепер підсилюють або, вірніше, не припиняють темпу революційної боротьби й тому платять ліквідацією керівних центрів і, напевно, незліченною кількістю рядового складу.

Ми до останнього часу не перевели свої низи на конспіративну боротьбу, тому платимо більшою кількістю життів.

Генеральне питання для нас на сьогоднішній день – утриматися на Заході. Це питання, що з деякого часу з усіх боків турбує нас. Якщо ми не дамо на нього відповіді й досить позитивної, то провалимося на основній нашій базі. Якщо ми не піднімемо Схід, то в нас не знайдеться гідних наступників нашої боротьби. Щоб вони могли стати хоч-би близько до нашої роботи, їм необхідно дуже багато чого, що в них відсутнє – їм не вистачає революційно-підпільної практики. Вони в умовах більшовицької дійсності ніколи нею не опанують. Якщо враховувати положення, у якому коли-небудь більшовики будуть зсередини революціонуватися.

Але на найближчий час перспектив немає й навряд чи будуть протягом найближчих декількох десятків, а може й сотень років. Тому не можна чіпати Схід – нехай проходять, тому що вони тепер не для нас.

Нарешті, приступаю до цього магічного слова – організуватися. Під ним маю на увазі:

а) Якомога швидше перемкнути низи на підпільну роботу, тому що партизанка більшими групами вже давно закінчилася (але не скрізь, маючи на увазі Прикарпатський край). Низова “братія” продовжує завзято партизанити, в результаті чого дарма гинуть поодинці, удвох, утрюх.

Це питання не підлягає дискусії – мова йде про те, щоб ми приділили увагу цьому питанню й винних притягли до відповідальності. Необхідно обмежити розмах дрібної роботи в низах. Маючи на увазі думку однієї людини, який казав, що в його окрузі все діє, як у годинному механізмі, але за літо загинули 30 осіб, які могли добре працювати. Зв’язки рвалися кілька разів. Тепер вони відновлені, але завтра більшовики оголять його територію від людей.

По-моєму такий баланс повністю негативний і його потрібно було-б заборонити деяким гарячим друзям-провідникам. Від цієї “серйозності” невелика користь. Звіти від низів приходять завжди з дуже великим запізненням.

б) Правильно керувати людьми.

Діяльність УПА перекинула багатьох інтелігентних людей в інші райони. Найбільше їх сьогодні перебуває в Прикарпатському краї. Деякі поки що партизанять, а інші, очевидно, є середніми й низовими провідниками.

Тим часом в інших районах уже не діють організації, в окремих референтурах робота зведена до нуля або до формального призначення референта, що ніколи не зможе виконувати своїх обов’язків.

Візьємо Чортківський округ – там на території східних районів більше року як не діє СБ. Немає кого призначити. А формально призначені референти СБ один за іншим провалюються.

Конкретно мова йде про Бучацький і Борщівський райони. У Бучацькому районі взагалі не діє організація, – там районні провідники ще до цієї осені приймали на роботу тих, хто був випущений або втік з в’язниці – це не можна змінити.

Я дозволив після докладного вивчення усіх питань практикувати такі речі. Би зустрінетесь в майбутньому з декількома друзями – провідниками, які й далі будуть цим грішити.

<...> Я пропонував – би в цілому реорганізувати оргреферентуру в персональну й нехай вона займається збором матеріалів про положення людей, взявши до уваги насамперед наступне:

а) хто на чужій території й чи не потрібний він у своєму районі.

б) класифікувати керівних людей навіть середнього, низового складу й перерозподілити по території й референтурам відповідно із завданнями нашої роботи. Тоді будемо знати, які є резерви й на що можемо розраховувати сьогодні й на що завтра.

Оскільки тепер ми цих резервів не бачимо, тому робота поза територією Західних областей є для нас зайвою вагою. У майбутньому іншими територіями зможемо зайнятися тільки тоді, коли ми там будемо мати силу й вплив.

Я згадав про одну людину, що був зв’язковим куца (та й то негарним), але з ним поговорили й призначили районним референтом, а тепер він надрайонний референт СБ і добре працює.

А хіба є тільки одна людина! Робота персональної референтури тепер не легка, але все-ж може дати гарні результати, якщо попрацювати в цьому напрямку.

Політичне виховання кадрів – це пропаганда з нутра.

Дії УПА дали можливість провести більшу переоцінку наших кадрів. Багато хто із симпатиків виявився більш підготовленими для сучасної ситуації. Таке ж положення має місце й серед нових членів організації. Їх можна було-би призначити на місця. Тих, хто розгубився, або їм не вистачає політичної грамотності, над ними треба працювати.

Захід будемо втримувати самою своєю присутністю, тому що тут потребуємо певної пропаганди для селян у формі доручень для протиставлення балаканини більшовицької преси.

Що говорити селянам про більшовиків, коли вони самі часто мають проти них куди більш вагомні аргументи чим ми.

Наприклад: в одному селі більшовики заарештували кілька родин і безжалісно пограбували їх, після чого пішли. Якимсь дивом про цей грабіж довідався прокурор обл. й втрутився в цю справу.

Дивом, тому що селяни після виходу на волю сиділи як миші під липою. І так, у село прибули секоти, які і грабували селян. Під час складання протоколу більшовики грабували в тих же хазяїв все, що могли, а в одному будинку украли килим.

Після цього саму малу частину з награваного повернули потерпілим, а за інше змусили сплатити грошима.

Такого цинізму світ не бачив. Злочинство, фавежі – це відбувається не тільки в колоніальному СРСР, але щоб на охороні прав й честі СРСР стояли такі циніки – я цього не очікував.

Хіба може який-небудь над аргумент мати значення для селянина більше, ніж наведений раніше.

Коли ми пошлемо своїх членів організації на схід, то їм необхідна ясна політична грамотність, тому що без неї вони нічого не зможуть зробити й будуть знову організовувати кривошапок, таранів або дурників, які в нашій справі нічого не будуть будувати” [81].

Останні слова Арсенича були віщими й далекоглядними. Процес легалізації учасників націоналістичного підпілля пришвидшив наказ міністра державної безпеки УРСР М. Ковальчука від 30 грудня 1949 р. “Про непритягнення до кримінальної відповідальності учасників розгромлених банд з західних областей України, які добровільно з’явилися до органів радянської влади з повинною”. Це дало можливість оунівцям проникати на підприємства, у колгоспи, установи, організації, займаючи там керівні посади. Легалізовані підпільники, пристосовуючись до існуючих реалій, давали можливість у майбутньому боротися за створення самостійної української держави. М. Кукурба, артист, член ОУН з 1935 р., про це сказав так : “У даний час потрібно показувати себе з позитивного боку – читати лекції, виступати на зборах, а коли прийде час, показати свою активність” [82].

Водночас варто відзначити, що наказу 30.12.1949 р. дотримували далеко не завжди, і згодом співробітники МГБ-КГБ притягували до відповідальності і тих підпільників, які прийшли з повинною.

Крапку в діяльності М. Арсенича було поставлено 23 січня 1947 р., коли перевіряючи агентурні дані про можливе перебування в лісі біля с. Жуків Бережанського р-ну Тернопільської обл. “великого бандватажка”, оперативно-військова група натрапила на його бункер. Шеф СБ, усвідомивши своє безвихідне становище, пострілами з пістолета застрелив свою дружину Г. Гуньку, зв’язкову Р. Шухевича С. Галушку, яку перед цим допитав і склав детальний протокол її агентурної діяльності, облив у бункері всі документи гасом, підпалив їх і застрелився сам [83].

Якими були його останні хвилини життя? Можна лише припустити, що в момент перед тим, як натиснути курок, він згадував ідеологічні тези українського націоналіста (“Декалог”), а саме перший пункт: -”Здобудеш Українську Державу, або згинеш у боротьбі за неї [84] або власноруч написані рядки з листа до Р. Шухевича, у яких звинувачував нестійких підпільників: “Вони у тяжкому положенні не застрелились, а підняли руки перед ворогом до гори” [85].

Останні секунди життя шефа СБ ОУН(б) на УЗ, багатолітнього члена ОУН, члена Бюро Проводу залишаться для сучасників загадкою, проте факт відданості М. Арсенича політичній лінії ОУН(б) і процесу створення УССД є беззаперечним.

Загибель М. Арсенича сильно занепокоїла керівників підпілля ОУН(б). В. Кук у листі до М. Козака писав: “План славної пам’яті друга Михайла надіслати вам допомогу та самому побачитися з Вами влітку – не збувся, у зв’язку з його смертю. Немає зараз нікого, хто міг би хоча б частково поповнити непоправну втрату, що спіткала організацію через загибель славної пам’яті друга Михайла” [86]. В іншому листі до працівника пропагандистської референтури ПЗУЗ “5184” (квітень 1948 р.) він писав, що для вшанування пам’яті Арсенича необхідно виготовити декілька тисяч повідомлень (некрологів) про його смерть. Три тисячі з них В. Кук наказував переслати особисто йому [87].

Після смерті Арсенича роботою референтури СБ в Україні опікувався його заступник референт СБ Крайового проводу “Буг-2” Я. Дякон²⁸, а після його смерті 9 листопада 1948 р. керування спецвідділами підпілля ОУН(б) здійснювали лише крайові провідники.

Про вшанування пам’яті, занесення М. Арсенича до пантеону героїв ОУН(б) і СБ свідчить інструкція “Референтам Служби Безпеки до виконання” (грудень 1947 р.). Згідно з нею в першу річницю загибелі М. Арсенича усі референтури СБ протягом січня 1948 р. мали наполегливою працею вшанувати пам’ять “Найвищого Ділового Зверхника – провідника Михайла”. До їхніх обов’язків входило:

“...а) бойовики СБ при референтурах СБ виконують разом зі своїми зверхниками одну збройну акцію. Крім цього вивчать напам'ять одну протиколгоспну листівку і одну листівку звернену до українців зі СУЗ;

б) райрефи розв'яжуть одного об'єкта і дуже старанно опрацюють протокол. На протоколі на першій сторінці між окраскою а “Протокол допиту” написати: “Працею вшануємо пам'ять нашого Керівника – провідника Михайла”.

У звітах за місяць січень 1948 р. перед першою точкою [першим абзацом] відкриють заголовок: “Пімстиш смерть Великих Лицарів”. Під цим заголовком подадуть перелік збройних акцій, які збройні акції переведено для вшанування пам'яті провідника Михайла з більшовиків чи більшовицьких вислужників. Звіт своїм змістом і виконанням повинен віддзеркалювати, як, власне, працівники СБ віднесного р-ну вшанували річницю смерті сл. п. провідника Михайла. Крім цього, візьмуть участь в одній збройній акції на ворога;

в) Референти СБ вищих Проводів ОУН розв'яжуть по одному об'єктові, старанно опрацюють протокол і звіти та до половини місяця лютого вишлють їх до свого ділового зверхника. Посвяту на протоколах і заголовках на звітах також подавати. Звітів райрефів СБ за місяць січень не сумувати у вищі референтів СБ, а прислати в оригіналах (це відноситься тільки до звітів за м. січень п. р.).

Бойовики при референтах СБ вищих Проводів ОУН вивчать напам'ять по дві протиколгоспні листівки і по одній листівці зверненій до українців зі СУЗ;

г) Всі працівники дуже старанно вивчать всі матеріали, які є подані у вишкільних вказівках (план праці за місяць січень);

д) Всі бойовики СБ при найближчій нагоді повинні виголосити листівки перед українським населенням. Листівку до українців СУ: виголошувати перед голодуючими” [88].

Наказом № 3/52 ГВШ-УПА за підписом Головного командира УПА В. Кука, і рішенням УГВР від 12 жовтня 1952 р. за великі заслуги в організації УПА, у військовому і політичному вишколі та вихованні кадрів УПА Миколі Васильовичу Арсеничу – Березовському посмертно надано військовий ступінь генерала контррозвідки з датою старшинства 23 січня 1947 р. (у день смерті) [89].

Запізнення із присвоєнням військового звання пов'язане з тим, що згідно з рішенням УГВР військові звання на есбістів почали поширюватися лише з 1948 р. і відповідали запровадженним в УПА, з додатком – “СБ” [90].

За словами В. Кука, у 1950 р. керівництву ОУН(б) стало очевидно, що збройна боротьба, тим більше терористична діяльність, є недоцільною у боротьбі проти радянської влади і не сприяє посиленню антирадянської підривної роботи, а, навпаки, допомагає виявленню й ліквідації учасників антирадянського націоналістичного підпілля. Саме тому в 1950 р. В. Кук особисто заборонив терористичну діяльність націоналістичного підпілля, якщо це загрожує розкопспірацією. Однак як свідчить лист М. Арсенича до М. Козака (кін. 1946 р.), шеф СБ до таких висновків прийшов ще в 1946 р.: “...не знищувати агентури, а обмежуватися тільки лише розкопспіруванням. Повна ліквідація зовнішньої агентури сприяє вербуванню на її місце нової. Агентуру, з якою можна по доброму домовитися перевербовувати проти ворога і тримати її, як наших інформаторів в агентурі супротивника. Насамперед не знищувати ту зовнішню агентуру, що завербована з числа родин наших членів, з числа наших симпатиків, завербованих під примусом компрометуючих матеріалів” [91].

1951 р. Службу безпеки було розпущено, а керівні кадри переведено на інші організаційні посади в референтурах ОУН(б), переважно вищого керівного складу [92].

Підсумовуючи розділ про перебіг життя М. Арсенича в 1941–1947 рр., хотілося б зазначити, що діяльність СБ ОУН(б), яка досі викликає серйозні розбіжності в оцінках як професійних істориків, так і громадськості, у майбутньому слід детально досліджувати й належно висвітлювати в наукових працях, що дозволить виробити виважену та компетентну позицію щодо непростих сторінок нашої історії.

Примітки

¹ Документ обговорювали в ніч з 23 на 24 серпня й підписали о 1 годині ранку 24 серпня, а в самому документі дата була проставлена 23 серпня.

² Коновалець Євген загинув у результаті вибуху спеціальної “коробки цукерок”, яка була елементом чітко спланованої спецоперації органів НКВД СРСР. Терористичний акт виконав співробітник НКВД Павло Судоплатов (пізніше керівник розвідувально-диверсійного управління НКВД СРСР, генерал МГБ, засуджений після смерті Сталіна до 25 р. ВТТ, реабілітований владою Б. Єльциним). Судоплатов зумів увійти в довіру до Коновальця, який повірив в існування в СРСР міцного націоналістичного підпілля. Це “нелегальне угруповання” й “представляв”, згідно з вигаданою в НКВС легендою, Судоплатов під псевдонімом “Павлусь Валюх”. Про хід операції інформували особисто Й. Сталіна. У листопаді 1937 р. Й. Сталін прийняв П. Судоплатова й поставив йому завдання розробити план “нейтралізації” керівництва ОУН. Через тиждень у Кремлі Судоплатов доповів план Сталінові, керівнику НКВД Єжову та голові ЦК УРСР Петровському. Останній зверхньо заявив, що Коновальцю заочно винесений смертний вирок. 23 травня 1938 р. П. Судоплатов передав у роттердамській кав'ярні вибухівку, закамуфльовану під “коробку цукерок” з українським орнаментом, як подарунок “від друзів”. Після того як коробку перевернуто в горизонтальне положення, вона вибухнула. Є. Коновалець похований на кладовищі Кросвейк у Роттердамі.

³ Тураш Мирослав (“Грабовський”, “Шелест”) – (26. 02. 1910, м. Нижанковичі Старосамбірського р-ну Львівської обл. – 06. 1939, ?). Навчався у Перемиській та Дрогобицькій гімназіях, студіював у Краківському у-ті (1935), здобув учений ступінь магістра права. Член Пласту, УВО, ОУН (1929). Повітовий провідник Дрогобицьчини (1931-1936), заступник організаційного референта КЕ ОУН (1938), організаційний референт КЕ ОУН

- ЗУЗ (1938-1939), Крайовий провідник ОУН (02.1939-06.1939), в'язень польських тюрем (1931, 1933-1934, 1935). Влітку 1939 р. пішов за кордон на зустріч із представником ПУН. Повертаючись через чесько-польський кордон, пропав безвісти в районі м. Закопане (Польща).
- ⁴ Пришляк Григорій ("Вайс", "Вільховий", "Маріян", "Мікушка") – (20. 04. 1913, с. Новосілки Буського р-ну Львівської обл. – 22. 09. 2002, м. Львів). Навчався у Львівській гімназії, служив у польській армії. Слухач спеціальної школи Абверу для членів ОУН (1939). Член Пласту "Просвіти", УВО, ОУН (1929), робітничого товариства "Сила", повітового проводу ОУН, секретар спортивного товариства "Чорноморець", учасник Кам'янка-Струмилівського повітового проводу ОУН (1932), референт СБ ОУН у Кракові (1940-1941), Крайовий референт СБ ОУН Німеччини (1941), Крайовий референт СБ ОУН ЗУЗ (1941-1944), керівник інформаційно-розвідувального відділу крайової референтури СБ ОУН ЗУЗ ("Галичина") (1944-1945), провідник особливої групи ОУН у Львові (1945-1946). В'язень польських (1930, 1932, 1938-1939) і радянських (1945, 1946-1971) тюрем.
- ⁵ Кук Василь (11. 01. 1913, смт. Красне Буського р-ну Львівської обл. – 09. 09. 2007, м. Київ). Навчався у Золочівській гімназії (1923-1932), студіював право в Люблінському католицькому у-ті (1932-1933). Член Пласту, "Юнацтва" ОУН (1929), Золочівської повітової скзекутиви ОУН (1930), РП ОУН(б), БП ОУН(б), ОУН(б) на УЗ (1941-1954), УГВР. Зв'язковий до КЕ ОУН на ЗУЗ (1933), повітовий провідник ОУН Золочівщини (1936-1937), організаційний референт РП ОУН(б) (1940-1941), організатор і керівник похідних груп ОУН (1941), Крайовий провідник ОУН на Дніпропетровщині (1942-1943), ОСУЗ (1943), організаційний референт ПЗУЗ (1945-1947), ініціатор створення НВРО, заступник голови проводу ОУН (1947), голова проводу ОУН(б) на УЗ (1950-1954). Керівник друкарні КЕ ОУН "Магдоліна", викладач Краківських старшинських курсів (1940-1941), упорядник конспіративних підручників та пропагандистської літератури. Командир УПА-Південь (1944), головнокомандувач УПА (1950-1954), полковник УПА (1950), генерал-хорунжий УПА від 14.10.1952 р. (згідно з постановою УГВР від 20. X. 1952 р.). Нагороджений Золотим Хрестом заслуги УПА (15.10.1949). В'язень польських (1933-1936), німецьких (1941) та радянських (1954-1960) тюрем.
- ⁶ Бізанц Альфред (1890 – після 1947) – (с. Тернопілля Миколаївського р-ну Львівської обл. – ВТТ СРСР?). За походженням німець. У роки Першої світової війни – офіцер австрійської армії. З листопада 1918 р. – командир Львівської (Сьомої) бригади УГА, групи військ "Південь". На березні 1919 р. бригада Бізанца відзначилась в ході Вовчухівської операції. 7 червня 1919 р. Львівська бригада УГА розпочала Чортківський наступ. За дії бригади під час цієї операції Бізанцу було присвоєно звання підполковника. У серпні 1919 р. його частина успішно діяла під час наступу об'єднаних українських армій на Київ. У січні 1920 р. підрозділ Бізанца у складі частин Української Галицької Армії внаслідок епідемії тифу і повної відсутності боєприпасів потрапив у критичне становище і був змушений перейти на службу в Червону УГА. 24 квітня 1920 р. група військ під командуванням Бізанца вийшла зі складу ЧУГА і, прорвавши польську лінію фронту в районі Михнівки, вирушила на з'єднання з частинами армії УНР. На початку 40-х рр. Бізанц – референт українських справ в Управлінні Генеральної Губернії. У 1943-1944 рр. очолював Військову управу Дивізії "Галичина". 1945 р. заарештований радянськими спецслужбами і засланий. Дальша його доля невідома.
- ⁷ Горбовий Ярослав ("Буй") – (? м. Долина Івано-Франківської обл. – ?). Навчався в Стрийській гімназії. Член ОУН. Співробітник Повстанського Штабу ОУН у Кракові (від 10. 03. 1940), керівник відділу військового вишколу крайового повстанського штабу ОУН у Львові (від 24. 03. 1940). Арештований НКВД, погодився на співпрацю. В'язень польських (1936-1939), радянських (29. 03. 1940) та німецьких (1940) тюрем та концтаборів. Загинув у концтаборі "Аушвіц".
- ⁸ Федорів Петро ("Дальнич", "Косич", "П'єр", "Сівко") – (21. 11. 1910, с. Криве Бережанського р-ну Тернопільської обл. – 11. 04. 1947, м. Варшава, Польща). Навчався в Бережанській гімназії (1929), студент юридичного ф-ту Львівського у-ту. Член ОУН (1929). Провідник Бережанського окружного проводу (1939), учасник похідних груп ОУН (1941), співробітник референтури СБ РП ОУН(б) (1942-1944), заступник головного референта (1941, 1944-1945), Крайовий реф. СБ ЗУЗ (1945) та ЗОУЗ (1945-1947). В'язень польських (1930-1931, 1934-1936, 1938-1939), німецьких (1941-1942) та радянських (1947-1950) тюрем. Заарештований МОБ Польщі, за вироком суду страчений.
- ⁹ Стецько Ярослав ("Зиновій Карбович", "Лука", "Б. Озерський", "Орач", "Е. Орловський") – (19. 01. 1912, м. Тернопіль – 05. 07. 1986, м. Мюнхен, Німеччина). Закінчив Тернопільську гімназію (1929), студіював на юридичному ф-ті Краківського ун-ту (1929-1930), гуманістичному ф-ті Львівського у-ту (1930-1934). Член УВО, СУНМ, ОУН, РП ОУН (1940-1941), ЗЧ ОУН (1945-1968), АБН. Окружний провідник Тернопільщини (1930), ідеологічний і вишкіпний референт Проводу "Юнацтва" ОУН ЗУЗ (1931, 1932-1934), перший заступник С. Бандери, голова уряду ОУН (1941), провідник ОУН (1968-1986), голова АБН (1946-1986). В'язень польських (1930, 1934-1936) і німецьких (1941-1944) тюрем та концентраційних таборів. Відзначений Золотим Хрестом заслуги УПА (20.1.0. 1951).
- ¹⁰ Слід мати на увазі, що тут цитовано радянський офіційний документ, який уклали слідчі. Тому він містить такі вислови, як "націоналістичний елемент", "націоналістичне угруповання" тощо. Саме такими фразами слідчі МГБ називали учасників українського визвольного руху.
- ¹¹ Волошин Ростислав ("Березок", "А. С. Борисенко", "Горбенко", "Левченко", "Павленко", "Чепіга") – (03. 11. 1911, с. Озеряни Дубенського р-ну Рівненської обл. – 22. 08. 1944, біля с. Гаї Нижні Дрогобицького р-ну Львівської обл.). Навчався у Рівненській гімназії, студент юридичного ф-ту Львівського ун-ту (1932-1936). Член Пласту, куреня Січових Стрільців, президії ЦЕСУС, ОУН (1929), СУСОП (1932-1933), Бюро проводу ОУН (1943), УГВР Повітовий провідник ОУН Дубенщини (1933), Голова СУСОП (1933-1934), провідник Рівненської округи ОУН (1933-1935), ідеологічний референт КЕ ОУН ПЗУЗ (1935-1937), Крайовий провідник ОУН на ПЗУЗ (1941), генеральний секретар ВС УГВР. Політв'язень польських (1934, 1935, 1937-1939), радянських (1939-1940) та німецьких (1941) тюрем. Відзначений Золотим хрестом заслуги УПА (посмертно), полковник-виховник УПА (посмертно).
- ¹² Шухевич Роман (30.06.1907, м. Львів – 5.03.1950, с. Білогорща, тепер частина м. Львова). Закінчив філію Академічної гімназії у Львові (1925), навчався в політехніці м. Данціга (1925-1926), Львівській політехніці на ф-ті архітектури. Член Пласту (1922), УВО (1923), ОУН (1929), штабу "Карпатської Січі" (1938-1939), РП ОУН(б), БП ОУН(б). Бойовий референт КЕ ОУН на ЗУЗ (1930-1934), Крайовий провідник ОУН ЗОУЗ (1940), організатор Легіону "Нахтігаль" (1941), заступник міністра УДП (1941), військовий референт (1943), Голова Бюро Проводу ОУН(б) (1943-1950). В'язень польських тюрем (1934-1937).
- ¹³ Загинув у липні 1945 р. в бою з екаведистами у с. Гай Теревовлянського р-ну Тернопільської обл.
- ¹⁴ Маївський Дмитро ("П. Дума", "Зруб", "Косар", "Тарас" та ін.) – (08. 11. 1914, с. Реклинець Сокальського р-ну Львівської обл. – 19. 12. 1945, Чехія). Навчався в Сокальській гімназії, учительській семінарії. Член ОУН, БП ОУН(б) (1942-1945). Повітовий провідник ОУН Жовківщини (1939), організатор повстанських загонів на Жовківщині, обласний провідник Холмщини (1939-1940), окружний провідник ОУН Сокальщини (1940-1941), учасник похідних груп на СУЗ, заступник КП ОУН СУЗ у Києві (1941-1942), референт пропаганди (1943), політичний референт (1943-1945). В'язень польських тюрем (1938). Згинув па території Чехословаччини.
- ¹⁵ Грицай Дмитро ("Бук", "М. Д. Бученко", "Дуб", "Олеґ", "Палій", "Перебийніс", "Сірко") – (01. 04. 1907, с. Дорожів Самбірського р-ну Львівської обл. – 22. 12. 1945 м. Прага, Чехія). Навчався в Дрогобицькій гімназії, у школі підхорунжих польської армії, студент та адміністратор Академічного дому м. Львова. Член Пласту, УВО, ОУН, УГВР. Військовий референт КЕ ОУН ЗУЗ (1931-1939), керівник повстанського штабу ОУН (1940), військовий референт (1941-1942, 1944-1945), заступник шефа ГВШ УПА (від 12. 1943), шеф ГВШ УПА (1944-1945). В'язень польських (1932, 1934-1936), німецьких (1942-1943) та чеських тюрем (1945). Наклав на себе руки в чеській тюрмі.
- ¹⁶ Кравчук Роман ("Гончаренко", "Лісовий", "Максим", "Петро", "Семен", "Степовий") – (06.10.1910, м. Кам'янка-Бузька Львівської обл. – 22. 12. 1951, біля с. Григорів Рогатинського р-ну Івано-Франківської обл.). Закінчив Золочівську гімназію. Член Пласту, Золочівської повітової екскутиви ОУН, КП ОУН ЗУЗ (1940-1941), Головної Команди, УГВР. Виконував обов'язків КП ОУН ЗУЗ (1941), організаційний референт Проводу ОУН(б) (1942-1951), Крайовий провідник ЗУЗ (1943-1951), заступник Голови ОУН(б) на УЗ (1950-1951), Голова Президіальної Колегії УГВР (1950-1951). В'язень польських (1932, 1933, 1934-1937, 1938-1939) тюрем.
- ¹⁷ Клячківський Дмитро ("Блонд", "Клим Савур", "Омелян Кримський", "Охрім", "Панас Монсур") – (04. 11. 1911, м. Збараж Тернопільської обл. – 12. 02. 1945, біля с. Сусяк Костопільського р-ну Рівненської обл.). Закінчив Львівську гімназію (1932), торгові курси (1933). Член ОУН. Старший стрілець польської армії (1934-1935), обласний провідник Юнацтва ОУН Станіславщини (1940), обласний провідник ОУН м. Львова (1941),

- Крайовий провідник ПЗУЗ (1942–1945), організатор УПА, командир УПА на Волині (1943), командир УПА-Північ (1943–1945). В'язень польських (1937) та радянських (1940–1941) тюрем.
- ¹⁸ Дужий Петро ("Аркадій", "Арсен", "Віталій", "Дорош", "Орест", "Павлович", "Панасенко") – (07. 06. 1916, с. Карів Сокальського р-ну Львівської обл. – 24. 10. 1997, м. Львів). Закінчив Львівську гімназію, Львівську Академію зовнішньої торгівлі. Член ОУН (1932), повітового провodu Томашівщини (1939–1941), Бюро Проводу ОУН. Учасник похідних груп, працівник оргреферентури (1941–1942), орг. реф. і заступник провідника ОУН ПівдСУЗ у Дніпропетровську (1942–1943), реф. пропаганди та орг. реф. КП ОУН ЗУЗ (1944), реф. пропаганди Проводу ОУН (1944–1945). В'язень польських (1934, 1938, 1939), німецьких (1941, 1943) та радянських (1945–1960) тюрем.
- ¹⁹ Гасин Олекса ("Вовк", "Дор", "Лицар", "Сук", "Чорнота", "Юлько") – (18. 07. 1907, с. Конохів Стрийського р-ну Львівської обл. – 30.01.1949, м. Львів). Навчався в Стрийській гімназії (1928), на ф-ті земельного відділу сухопутної і водної інженерії Львівської політехніки (1930–1935). Проходив службу в польській армії (1928–1929), підхорунжий. Член Пласту, ОВКУГ, СУНМ, УВО, ОУН (1929), РП ОУН(б) (1940–1941), БП ОУН. Організаційний референт Стрийського окружного проводу ОУН, окружний провідник Стрийщипи (1933–1934, 1936), Крайовий провідник Стрийщини (1934–1935), керівник низки військових вишколів у м. Кракові (1940–1941), Державний секретар (заступник міністра) військових справ УДП, командир старшинської школи ОУН у Великих мостах (1941), військовий референт (1943–1944, 1945–1949), шеф ГВШ УПА (1943–1944, 1945–1949). В'язень польських (1931, 1932, 1933, 1934, 1935) і німецьких (1942) тюрем та концтаборів.
- ²⁰ Дяків Осип ("Горновий", "Левадний", "Цвочок") – (21.06.1921, с. Олесин Козівського р-ну Тернопільської обл. – 28. 11. 1950, с. Великополе Яворівського р-ну Львівської обл.). Член ОУН, ОУН(б) на УЗ (1949–1951), Організаційний референт ОУН Львівського краю (1948), Крайовий провідник ОУН Львівського краю і к-р ВО "Буг" (1948–1950), заступник голови генерального секретаріату УГВР (1950).
- ²¹ Спецбійка, до обов'язків якої входило охороняти керівників ЦП ОУН(б), забезпечувати їм зв'язок і здобувати провіант. Кількість бійців становила від 15 до 20 осіб, тому й мала назву "двадцятка".
- ²² Мартинець Едмунд ("Крук") – (1922, ? – 1945, ?). Перебував в УПА. Проїшов тримісячний військовий вишкіл у старшинській школі УПА "Олені" (04. 1944), призначений комендантом БСБ керівного проводу ОУН, скерований до М. Арсенича. Заарештований органами МГБ у 1945 р.
- ²³ Шепета Михайло ("Юлько") – (1914, с. Лисники Бережанського р-ну. Тернопільської обл. – 1947, ?). Учасник ОУН-УПА (1941–1947).
- ²⁴ Щепанська Любов ("Зена", "Тетяна"). Підрайонна провідниця жіночої сітки ОУН Бібрського р-ну Львівської обл. (04.1944–1945), зв'язкова обласного проводу ОУН, перебувала на особистому зв'язку у Д. Слюзара (04. 1945). Заарештована органами МГБ 17. 05. 1945 та 08. 1945 р.
- ²⁵ Гуцал Тарас ("Гор") – (1923, с. Слобода Золота Козівського р-ну Тернопільської обл.). Закінчив Бережанську середню школу, Бережанську українську гімназію (1941–1943).
- ²⁶ Родом із Донбасу. Інших ідентифікаційних даних не виявлено.
- ²⁷ С. Галушку справді насильно завербували органи МГБ, вона відіграла фатальну роль у житті М. Арсенича.
- ²⁸ Дякун (Дякон) Ярослав ("Дмитро", "Мирон") – (02. 02. 1913, с. Дев'ятники Жидачівського р-ну Львівської обл. – 09.11.1948, біля с. Шпильчина Перемишлянського р-ну Львівської обл.). Закінчив 4 класи гімназії, навчався у Львівській учительській семінарії. Член Пласту, ОУН (1939), Львівського окружного проводу ОУН (1938–1941). Працював вчителем у с. Юшківці Дрогобицького р-ну Львівської обл. Організатор ОУН на Бібреччині, повітовий провідник, окружний провідник, голова Бібрцького р-ну (літо 1941), референт СБ Львівської обл. і Львівського Краю (1942–1948), референт СБ Проводу ОУН на УЗ (1947–1948). В'язень польських (1937–1938) тюрем. Майор СБ. Лицар Срібного хреста заслуги (1947 р.).

Література

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі — ЦДАВО України). — Ф. 3833. — Оп. 2. — Спр. 233. — Арк. 52-53.
2. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(б) у 1940-х рр. / Упоряд. О. Лисенко, І. Патриляк. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — С. 46.
3. Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на Волині. — Луцьк: Волинська книга, 2007. — С. 5.
4. Книш З. Устрій Організації Українських Націоналістів. — Вінніпег; Буенос-Айрес: Б.Р.В. 1952. — С. 13, 18-19.
5. Грабовський С. Інтерв'ю з В. Куком та В. Понаморьовим // [www. RadioSvoboda.org](http://www.RadioSvoboda.org).
6. ЦДАВО України. — Ф. 3833. — Оп. 1. — Спр. 233. — Арк. 448.
7. ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 50970. — Т. 1. — Арк. 18–20.
8. ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 50970. — Т. 1 — Арк. 18–20.
9. ГДА СБ України. — Ф. 6. — Спр. 75504-фп. — Арк. 49.
10. Грабовський С. Інтерв'ю з В. Куком та В. Понаморьовим // [http:// www. RadioSvoboda.org](http://www. RadioSvoboda.org).
11. Биструхін Г., Веденєєв Д. "Повстанська розвідка діє точно й відважно...". — К.: К.І.С., 2006. — С. 441–444.
12. Мудрик-Мечник С. Шляхами революційної ОУН. — Л.: Фенікс ЛТД, 1993. — С. 34.
13. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 4. — Арк. 35.
14. ОУН в 1941 році. Документи. В 2-х ч. Ч. 1 / Упоряд. О. Веселова, О. Лисенко, І. Патриляк, В. Сергійчук. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2006. — С. 111-112.
15. Веденєєв Д., Биструхін Г. Двоїлий без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил у 1945–1980-ті роки: Монографія. — К.: К.І.С., 2007. — С. 469-470.
16. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі — ЦДАГО України). — Ф. 57. — Оп. 4. — Спр. 351. — Арк. 54-55.
17. ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 50970. — Т. І. — Арк. 21.
18. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 49. — Арк. 40.
19. Омелюсік О. УПА на Волині в 1943 р. // Літопис УПА. — Т. І. — Торонто: "Літопис УПА", 1976. — С. 20.
20. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941. — Львів; Київ: Літературна агенція "Піраміда", 2001. — С. 79, 82, 89.
21. Бєдрій А. Українська Держава відновлена Актом 30 червня 1941 року. — Н.-Й.: Укр. Центр. Інформац. служба, 1981. — С. 15-16.
22. ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 50970. — Т. 1. — Арк. 22.
23. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 6. — Арк. 14.
24. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно...". — К.: К.І.С., 2006. — С. 446.
25. Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920–1945 рр.). — К.: Гелеза, 2006. — С. 168; ГДА СБ України — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 209.
26. ГДА СБ України. — Ф. 5. — Спр. 50970. — Т. І. — Арк. 23.
27. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 211.
28. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943-49. Довідник. Нью-Йорк: Пролог, 1994. — С. 64;
29. Матеріали та документи Служби безпеки ОУН(Б) у 1940-х рр. / Зібрані й упоряд. О. Є. Лисенко та І. К. Патриляк. — К.: Ін-т історії України НАН України, 2003. — С. 91-93.
30. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 209.
31. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно...". — К.: К.І.С., 2006. — С. 446.
32. Веденєєв Д., Сгоров В. Меч і тризуб. Нататки до історії служби безпеки ОУН // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. — 2000. — 2/4 (13/15). — С. 485–486.

33. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 210.
34. Там само. — Арк. 213.
35. ГДА СБ України. — Ф. 2 (4-Упр.). — Оп. 40 (1960). — Спр. 21. — Арк. 309.
36. Кентій А. Українська повстанська армія в 1942-1943 рр. — К.: Ін-т історії України НАН України, 1999. — С. 62.
37. web-джерело: Грабовський С. Інтерв'ю з В. Куком та В. Понаморьовим // <http://www.RadioSvoboda.org>
38. web-джерело: Антонюк Я. Структура та організація СБ ОУН в період німецької окупації на території Волинської обл. // <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=445>
39. web-джерело: Грабовський С. Інтерв'ю з В. Куком та В. Понаморьовим // <http://www.RadioSvoboda.org>
40. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 47. — Арк. 79-80.
41. Кондратюк К. Військово-політична діяльність Романа Шухевича у 1943-1944 рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2007. — Зб. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. — С. 206-207.
42. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 206-207.
43. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 201-202.
44. Кук В. Постійного проводу ОУН у селі Бишках // Воля і Батьківщина. — 1998. — № 4. — С. 38.
45. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 217-219.
46. Кондратюк К. Військово-політична діяльність Романа Шухевича у 1943-1944 рр. // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2007. — Зб. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. — С. 210; ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. 27314 ("Берлога", Львівська обл.). — Т. 32. — Арк. 435.
47. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 442.
48. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 122, 441-442.
49. Кук В. Постійного проводу ОУН у селі Бишках // Воля і Батьківщина. — 1998. — № 4. — С. 38.
50. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 38. — Арк. 222-224.
51. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. 27314 ("Берлога", Львівська обл.). — Т. 1. — Арк. 270.
52. ГДА СБ України. — Ф. 2(4 Упр.). — Оп. 37. — Спр. 12. — Арк. 111.
53. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-9079 ("Берлога", Київська колекція). — Т. 32. — Арк. 34.
54. Дашкевич Я., Кук В., Бойко В., Посівнич М. Про Генерала Тараса Чупринку (Романа Шухевича). — Львів, 2006. — С. 14.
55. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 1. — Арк. 341.
56. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-9079 ("Берлога", Київська колекція). — Т. 32. — Арк. 34.
57. Ремарчук Т. Еволюція поглядів Романа Шухевича... // Український визвольний рух / Центр досліджень визвольного руху, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. — Львів, 2007. — Зб. 10: До 100-річчя від дня народження Романа Шухевича. — С. 292.
58. Кук В. Постійного проводу ОУН у селі Бишках // Воля і Батьківщина. — 1998. — № 4. — С. 38.
59. Дужий П. Три листи з-за кордону // Шлях перемоги. — 1994. — Ч. 6. — 5 лютого. — С. 7; та його зізнання: Літопис УПА. Нова серія / Ред. рада: П. Сохань, П. Потічний [та ін.]. — Київ; Торонто, 1995-2009. — Т. 9: Боротьба проти повстанського руху і націоналістичного підпілля: протоколи допитів заарештованих радянськими органами державної безпеки керівників ОУН і УПА / Упоряд. О. Ішук, С. Кокін. — 2007. — С. 496-499; Кук В. Постійного проводу ОУН у селі Бишках (1943-45 рр.) // Воля і Батьківщина. — 1998. — Ч. 4. — С. 36-46.
60. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 20. — Арк. 69.
61. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-9079 ("Берлога", Київська колекція). — Т. 32. — Арк. 33-36.
62. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-9079 ("Берлога", Київська колекція). — Т. 32. — Арк. 35.
63. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. 27314 ("Берлога", Львівська обл.). — Т. 1. — Арк. 348.
64. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. 27314 ("Берлога", Львівська обл.). — Т. 2. — Арк. 104.
65. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 126.
66. web-джерело: Казка Б. Служба безпеки ОУН та УПА: без брехні та без прикрас // <http://www.svoboda.com.ua/index.php?Lev=archive&Id=3173>
67. ГДА СБ України. — Ф. 2 (4-Упр.). — Оп. 37. — Спр. 12. — Арк. 107.
68. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 134.
69. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. 27314 ("Берлога", Львівська область). — Т. 22. — Арк. 41-42.
70. Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945 рр.). — К.: Генеза, 2006. — С. 179-180.
71. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-9079 ("Берлога", Київська колекція). — Т. 32. — Арк. 36.
72. Там само.
73. web-джерело: Пантелеймон Василевський, ветеран ОУН-УПА "Вірний" (стаття з газети "Галицька зоря") // <http://www.art.lutsk.ua/art/groshi/tkt.2.html>
74. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. С-9079 ("Берлога", Київська колекція). — Т. 32. — Арк. 37.
75. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 54. — Арк. 229.
76. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 74. — Арк. 227.
77. Літопис УПА. Нова серія / Ред. рада: П. Сохань, П. Потічний [та ін.]. — Київ; Торонто, 1995-2009. — Т. 8: Волинь, Полісся, Поділля: УПА та Запілля 1944-1946. Документи і матеріали. — 2006. — С. 151-158.
78. ГДА СБ України. — Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (1953 р.). — Спр. 4. — Т. 1. — Арк. 96-111.
79. ГДА СБ України. — Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (1953 р.). — Спр. 4. — Т. 1. — Арк. 97-98.
80. Содоль П. Українська повстанча армія, 1943-49. Довідник. — Нью-Йорк-Пролог, 1994 — С. 64;
81. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. 27314 ("Берлога", Львівська обл.). — Т. 29. — Арк. 238-244.
82. web-джерело: Антонюк Я. Діяльність СБ ОУН на території Волинської обл. в 1947-1954 роках // <http://www.ukrnationalism.org.ua/publications/?n=445>
83. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 449.
84. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 12. — Арк. 383.
85. ГДА СБ України. — Ф. 65. — Спр. 27314 ("Берлога", Львівська обл.). — Т. 29. — Арк. 244.
86. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 372. — Т. 8. — Арк. 20.
87. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 7. — Арк. 399.
88. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 88. — Арк. 870-870 зв.
89. ГДА СБ України. — Ф. 13. — Спр. 376. — Т. 61. — Арк. 206.
90. Веденєєв Д., Биструхін Г. Меч і тризуб. Розвідка і контррозвідка руху українських націоналістів та УПА (1920-1945 рр.). — К.: Генеза, 2006. — С. 221.
91. ГДА СБ України. — Ф. 2 (2-Н). — Оп. 57 (1953 р.). — Спр. 4. — Т. 1. — Арк. 110.
92. Веденєєв Д., Биструхін Г. "Повстанська розвідка діє точно й відважно..." — К.: К.І.С., 2006. — С. 202.